

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

НАСРУЛЛАХ АНСАРИНЕЖАД АБДУЛЛАХ оглу

**АНАЛИЗ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
В ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВОМ УЧРЕЖДЕНИИ
С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ**

6114.01- Социальная психология

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по психологии

Баку – 2014

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

NƏSRULLAH ABDULLAH OĞLU ƏNSARİNEJAD

**İSLAH-ƏMƏK MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ YETKİNLİK
YAŞINA ÇATMAYANLARIN SOSIAL PSIXOLOGİYA
BAXIMINDAN TƏHLİLİ**

6114.01 - Sosial psixologiya

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2014

İş AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun Sosiologiya və sosial psixologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru,
professor **Qorxmaz Nüsrət oğlu Vəliyev**

Rəsmi opponentlər: psixologiya üzrə elmlər doktoru
İsfəndiyar Məmmədhüseyn oğlu Novruzlu

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Elnarə Əhməd qızı Əhmədova

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi psixologiya kafedrası**

Müdafiə “_27_” “__06__” 2014-cü ildə saat “__” da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.02.014 Dissertasiya şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi 23, II korpus, auditoriya 901

Dissertasiya ilə BDU-nun elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “__” “_____” 2014 - cü ildə göndərilib.

FD. 02.014 Dissertasiya
şurasının elmi katibi

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent **Rəşid Vəkil oğlu Cabbarov**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünyada gedən dinamik proseslər, müharibə və terror hadisələri, çoxsaylı sosial-iqtisadi və siyasi problemlərin mövcudluğu yeniyetmələrdə narahatlıq və təşviş hissi doğurur, onların psixikasında neqativ təəssüratların yaranmasına səbəb olur. Bunlarla yanaşı ailə üzvləri arasındakı gərgin münasibətlər, konfliktlər, qarşılıqlı anlaşılanın olmaması və s. kimi hallar da özünü təsdiqləyən çalışan yeniyetmələri qanunazidd hərəkətlərə təhrik edir, onların neqativ yolla özünü gerçəkləşdirməsinə şərait yaradır. Belə vəziyyətlərin, eləcə də ziddiyyətli həyat situasiyalarının təsiri nəticəsində yeniyetmələrdə dərin psixoloji sarsıntılar yaranır, onlarda destruktiv hərəkətlərin, cinayətkar əməllərin təzahürü intensivləşir. Bu hərəkətlərin qarşısının alınmaması cəmiyyətdə potensial cinayətkar qrupların formalaşmasına gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeniyetməlik yaş dövrü üçün spesifik səciyyə daşıyan məziyyətlərin nəzərə alınması və tədqiqi asosial davranışın psixoloji mexanizmini anlamağa, həm də yeniyetmələrdə özünü göstərən destruktiv hərəkətlərin spesifik xüsusiyyətlərini sosial-psixoloji cəhətdən daha ətraflı öyrənməyə imkan verir. Bunlar həyata keçirildiyi təqdirdə yeniyetmələrə müsbət təsir etməyin daha adekvat yol və vasitələri asanlıqla tapılar və onlardan təlim-tərbiyə prosesində səmərəli istifadə oluna bilər.

Bir məqamı da nəzərə almaq lazımdır ki, müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən televiziya da özünü göstərən zorakılıq səhnələri də yeniyetmələrin davranışına neqativ təsir göstərir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, özünün aqressiv davranışı ilə fərqlənən yeniyetmələr, bütün mənimsənilən informasiyanın içərisindən məhz zorakılıq elementlərinə daha çox diqqət yetirirlər ki, bu da cəmiyyət üçün həyəcən signalıdır.

Məlumdur ki, insanlar öz davranışında iki prinsipə daha çox üstünlük verirlər: ağrıdan qaçma, həzzə üstünlük vermə. Bu prinsiplər yeniyetməlik dövründə daha qabarıq formada özünü göstərir. Belə ki, yeniyetmələr boş vaxtlarını xoş keçirmək üçün küçədə, həyətdə qrup halında toplaşırlar və qeyri-formal küçə qrupları yaranır. Bir çox yeniyetmələr üçün qeyri-formal qruplarda birləşmək və asosial yaşam tərzini keçirmək həyatın adi axınına, yaşlıların himayəsinə qarşı yönəlmiş etiraz formalarından biri kimi özünü biruzə verir.

Əhalinin çox hissəsini gənclərin təşkil etdiyi İran İslam Respublikasında yeniyetmələrin cinayətkarlığı mühüm məsələ kimi səlahiyyətli orqanların, mütəxəssislərin diqqətini cəlb edir. Mövcud statistikaya əsasən, ildə təxminən 2500 nəfər cinayətkar kimi İranın ən böyük islah müəssisəsi olan Tehran islah müəssisəsinə düşür. Bunlardan təxminən 6%i yenidən cinayət törədərək cəmiyyətin cinayətkarlıq dövryyəsinə daxil olurlar. Bu, hər şeydən əvvəl, cinayət törədilməsinə qarşı müqavimət göstərmək məqsədilə yenidəntərbiyə və profilaktik işlərin aparılmasının əhəmiyyətini göstərir. Ayrı-ayrı ölkələrdə cinayət hallarını göstərən rəqəmlər statistik fonda dəyişsə də, bir fakt aydındır ki, cinayətkarlıq artma dinamikasına malikdir və onun qarşısı alınmalıdır.

Butün qeyd edilənləri nəzərə alıb “İslah-əmək müəssisələrində yetkinlik yaşına çatmayanların sosial psixologiya baxımından təhlili” mövzusunun tədqiqat obyektini kimi seçilməsini məqsəduyğun hesab etmişik.

Mövzunun işlənmə səviyyəsi. Müxtəlif elm sahələrində, o cümlədən sosial psixologiyada yeniyetmələrin cinayətkarlığı ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Aparılmış tədqiqatların təhlili göstərir ki, burada əsas diqqət cinayət törətmiş yeniyetmələrin sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə deyil, yeniyetmələrin psixoloji keyfiyyətlərinin tədqiqinə yönəlmişdir.

Bu sahədəki yanaşmalardan biri Amerika alimi B.V.Reklesə aid məhdudlaşdırma nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə əsasən cəmiyyət yeniyetmələrdə cinayət və günahla bağlı təzyiq və təhriklər yaradır. Məhdudlaşdırma nəzəriyyəsində göstərilir ki, daxili və xarici məhdudlaşdırmalar yeniyetmələri cinayətkar davranışa təhrik edən əsas amillərdən biridir.

Avstraliya tədqiqatçısı Reyqbi və həmkarları belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, qanuni qurum və orqanlara müsbət münasibət və ehtiramın azlığı ilə yeniyetmələrin asosial davranışları arasında əlaqə mövcuddur. Eyni zamanda keçən əsrin 90-cı illərində müxtəlif yönümdə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, yeniyetmələrin aqressivliyi və uğursuzluqları qeyri-adekvat davranışların meydana çıxmasında, onların sosial əmlaka ziyan vurmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Yeniyetmələrin cinayətkarlığı ilə bağlı Azərbaycan Respublikasında da sanballı tədqiqatlar aparılmışdır. Bu sahədə Azərbaycan alimlərindən B.H.Əliyevin, Ə.S.Bayramovun, Ə.Ə.Əlizadənin, S.M.Məcədovanın, Q.N.Vəliyevin, A.F.Səməndərovanın, E.Ə.Əhmədovanın, Y.Ə.Vəliyevanın və b. tədqiqatlarını qeyd etmək olar. Xüsusilə də, AMEA-nın müxbir üzvü, professor B.H.Əliyevin tədqiqatlarında yeniyetmələrdə cinayi davranışın

formalaşmasına səbəb olan amillər sistemi göstərilmiş, eyni zamanda neqativ davranışın aradan qaldırılmasının psixoloji mexanizmləri diqqət mərkəzinə gətirilmişdir. Lakin bütün bunlarla yanaşı islah-əmək müəssisələrindəki yeniyetmələrin cinayətkarlığının sosial-psixoloji baxımından təhlili konkret tədqiqat obyektinə kimi və müasir dövrün tələbləri baxımından sistemli araşdırılmamışdır. Bütün bunlar problemin bir daha aktual olduğunu sübut edir.

Tədqiqatın obyektini Tehran islah-əmək müəssisələrində cəza çəkən yetkinlik yaşına çatmayanlar təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti islah-əmək müəssisələrində cəza çəkən yetkinlik yaşına çatmayanların cinayi davranışının sosial-psixoloji baxımından təhlilidir.

Tədqiqatın məqsədi. Aparılmış tədqiqatın başlıca məqsədi islah-əmək müəssisələrində cəza çəkən yeniyetmələrin islahını və resosializasiyasını düzgün təşkil etmək, onların cəmiyyətə, qanunlara münasibətini dəyişdirmək, cinayi əməllə bağlı formalaşmış stereotipləri və vərdisləri dağıtmaq yeniyetmələrin fərdi fərqləri, yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla onların islah edilməsini asanlaşdırmaqdan və islah-əmək müəssisələrində sağlam psixoloji iqlim yaratmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Yeniyetmələrdə cinayi davranışının təzahürü bir sıra amillərlə yanaşı, onların fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri ilə, ailədə qeyri-adekvat psixoloji iqlimlə, həmçinin yeniyetmələrin özünə, qanunlara, hüquq-mühafizə orqanlarına mənfi münasibəti və aqressivliyi ilə də şərtlənmişdir.

Tədqiqatda əsas fərziyyə ilə yanaşı bir köməkçi fərziyyə də götürülmüşdür:

- Cəmiyyətdə gedən qloballaşma, şəxsiyyətlərarası və qruplardaxili münaqişələr yeniyetmələrdə cinayətə meyilliliyi gücləndirir, onların islahını və yenidəntərbiyə işini çətinləşdirir.

Tədqiqatın vəzifələri. Qarşıya qoyulmuş məqsədin reallaşdırılması üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

1. Problemlə bağlı elmi ədəbiyyatın təhlili və sistemləşdirilməsi;
2. Cinayətkar və adi qrupun üzvləri olan yeniyetmələrin özünüdərk etmə səviyyəsinin, qanuna münasibətinin, aqressivlik dərəcəsinin və uğursuzluğa münasibətinin müəyyənləşdirilməsi;

3. Yeniyetmələrdə cinayətkarlığın qarşısını alınması məqsədilə profilaktik təlim proqramlarının hazırlanması;

4. Tehran islah-əmək müəssisəsindəki yeniyetmələrin yenidəntərbiyəsi

üçün təsirli psixokorreksiya üsullarının və yollarının işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın metodoloji əsasları və metodları. Tədqiqatda müasir sosial-psixologiyanın əsas müddəalarına, o cümlədən, differensial assosiasiya və məhdudlaşdırma nəzəriyyələrinə istinad olunmuş və bu yanaşmalar tədqiqatın metodoloji əsası kimi götürülmüşdür.

Tədqiqatda Kuper Smitin “Özünəhörmət” metodikasından, Likret miqyasından və aqressivliyin ölçülməsi metodikasından (AGQ) istifadə olunmuşdur. Tədqiqat İİR-nin Tehran şəhərindəki islan-əmək müəssisələrində keçirilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq fərqli milli-etnik zəmində yeniyetmələri cinayətə təhrik edən sosial-psixoloji amillər müəyyən edilmiş, islah müəssisələrində onların sosial-psixoloji korrekciyasının aparılmasının yol və vasitələri göstərilmişdir.

Bununla yanaşı bu işdə adi qruplarla müqayisədə cinayətkar yeniyetmə qrupların üzvlərinin özünüdərk etməsinin səviyyəsi ayırd edilmiş, onların özünüdərk etmə səviyyəsi ilə aqressivlik və uğursuzluq arasında neqativ asılılıq olduğu müəyyən edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Yeniyetmələrin şəxsiyyətinin strukturunda asosial elementlərin formalaşması bir– biri ilə qarşılıqlı şəkildə şərtlənən sosial-psixoloji amillərin kompleks təsiri nəticəsində baş verir. Cinayətkar yeniyetmələrin demək olar ki, əksər hissəsində ümumi intellektual səviyyə aşağı, özünüqiymətləndirmə qeyri-adekvat olur.

- Adi qruplarla müqayisədə cinayətkar qrupların üzvləri olan yeniyetmələrdə özünüdərk etmənin səviyyəsi aşağı, uğursuzluğa münasibət qeyri-adekvatdır.

- Cinayətkar yeniyetmələr sosial normalara ziddiyyətli münasibət bəsləyirlər ki, bu da onların antisosial davranışa meyl göstərmələrinə gətirib çıxarır.

- Yeniyetmələrin cinayətkar əməllər törətməsinin qarşısının alınması üçün makro və mikro səviyyədə qabaqlayıcı tədbirlər görülməli, onlarda özünüdərk etmənin səviyyəsi yüksəldilməli, cəmiyyətə münasibət pozitiv istiqamətdə dəyişdirilməlidir.

- Cinayətkar yeniyetmələrin yenedəntərbiyə olunmasında islah-əmək müəssisələrində çalışanların psixoloji biliyinin artırılması ilə yanaşı, həmin müəssisələrdə əlverişli sosial-psixoloji iqlimin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatda əldə olunmuş nəzəri müd-

dəalar cinayətkar yeniyetmələrin psixokorreksiyası proqramlarını, gənclərin sağlam həyat tərzii ilə bağlı tərbiyə layihələrini elmi biliklərlə təmin edir, mövcud sosial-psixoloji nəzəriyyələri yeni müddəalarla zənginləşdirir. Yaradılmış konseptual əsaslar və tövsiyələr bu sahədə çalışan mütəxəssislərin elmi və praktik fəaliyyətində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatdan əldə olunmuş nəticələr cinayətkar yeniyetmələrin xüsusiyyətləri haqqında əldə olunmuş nəticələr fərqli səviyyəli cinayətkar yeniyetmənin psixoloji portretini yaratmağa imkan verir, islah-əmək müəssisələrində çalışan işçilərə diaqnostik və profilaktik tədbirlər sisteminin həyata keçirməsinə kömək edə bilər. Tədqiqatın nəticələri ümumtəhsil müəssisələrində yeniyetmələrə psixoloji kömək göstərə, seçmə fənlərin tədrisində istifadə oluna, empirik nəticələrdən isə deviant davranışları öyrənən mütəxəssislər faydalana bilərlər.

Tədqiqatın aprobeiasiyası. Tədqiqatın nəticələri AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun Sosiologiya və sosial psixologiya şöbəsinin elmi seminarlarında, müxtəlif elmi konfranslardakı çıxışlarda məruzə edilmişdir. Bununla yanaşı, dissertasiyanın əsas məzmunu, başlıca müddəaları, nəticə və tövsiyələri bir neçə elmi məqalə, məruzə tezisləri şəklində çap olunmuş və bu yolla aprobeiasıadan keçmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat və əlavələrdən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektii və predmetii göstərilir, fərziyyə formulə edilir, tədqiqatın metodoloji əsasları müəyyənləşdirilir, həmçinin tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti göstərilir.

Dissertasiyanın «**Mövzunun nəzəri-metodoloji əsasları və cinayətkarlıq fenomeninin tərifi**» adlanan I fəsilii üç yarımfəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın I fəsinin «**Yeniyetməlik yaşının ümumi xarakteristikası**» adlanan birinci yarımfəsində yeniyetmə yaşının psixoloji xüsusiyyətləri təhlil olunur və qeyd olunur ki, yeniyetməlik yaşı 10-11 yaşdan 14-15 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövr bir il tez və ya gec başlaya və qurtara bilər. Bu dövrdə həmyaşıdları ilə intim-şəxsi ünsiyyət yeniyetmələrin aparıcı fəaliyyətinə çevrilir. Qeyd edilir ki, bu dövrdə aparıcı fəaliyyətlə yanaşı olaraq təlim, ictimai-təşkilati, idman, bədii, əmək fəaliyyəti də özünə xüsusi yer tutur. Həmin ictimai-faydalı fəaliyyət növlərindən istifadə etməklə yeniyetmələrdə sosial cəhətdən əhəmiyyətli işlərdə

şüurlu şəkildə iştirak etmək arzusu baş qaldırır. Onlar müxtəlif qruplarda qəbul olunmuş qarşılıqlı münasibət normalarına uyğun ünsiyyət yaratmağı öyrənir, öz “Mən”lərini qiymətləndirmək bacarığına yiyələnirlər.

I fəslin **“Cinayəti şərh edən nəzəriyyələr və onların təsnifatı”** adlanan ikinci yarımfəsildə normal davranışlardan kənara çıxmalarla bağlı bioloji nəzəriyyələr təhlil edilir, məhdudlaşdırma nəzəriyyəsi kontekstində problemin müxtəlif aspektləri araşdırılır. Bu yarımfəsildə qeyd edilən problemə psixoloji kontekstdə yanaşılır. Burada göstərilir ki, psixi baxımdan günahkar o kəsdir ki, bədəninin instinktiv meyllərini düzgün idarə edə bilmir və əslində fərdin “Mən”i kənardan öz təbiətinə nəzarət edə bilmir. Bununla yanaşı bu yarımfəsildə fenomenoloji yanaşma əsas götürülmüş, onun cinayi davranış haqqında müddəaları şərh olunmuşdur.

Qeyd olunur ki, fenomenologiya fəlsəfi bir nəzəriyyə olub, XX əsrin əvvəllərində alman filosofu Edmond Husserl tərəfindən əsası qoyulmuşdur. Bu yarımfəsildə eyni zamanda məhdudlaşdırma nəzəriyyəsində özünüdərk etmə, polisə münasibət, qanuna münasibət, aqressivlik və frustrasiya anlayışları təhlil olunur, onların psixoloji mahiyyəti açıqlanır. Burada göstərilir ki, kriminalistlərin əksəriyyəti 12 yaşa qədər törədilmiş cinayətləri əməli cinayətkarlıq hesab etmirlər. Buna görə də cinayətkarlıq yaşı, əsasən, cinayət məsuliyyəti yaşına uyğun gəlir. Başqa sözlə desək, cinayət məsuliyyəti yaşı bu yaşdan aşağı fərdlərin cinayət qanununu pozmaq iqtidarında olmadığı ən aşağı yaş həddidir. Deməli, cinayət məsuliyyəti yaşı elə bir yaş həddidir ki, bu yaşdan aşağı olan fərdlər törətdikləri əməllər üçün cavab vermək və cinayət məsuliyyəti daşımaq üçün həddən artıq kiçikdir. Bu baxımdan, bu yaşda təqsirləndirilən şəxs olmaq qanuni əsasa malik deyildir və yeniyetmə qanun qarşısında cavabdeh ola bilməz.

Bu yarımfəsildə eyni zamanda sosioloji, bioloji, psixoloji, hüquq psixologiyası istiqamətində aparılan tədqiqatlarda təhlil olunur. Qeyd olunur ki, cəmiyyətdə mövcud olan davranış normalarının, qaydaların, sosial qanunların və mədəni dəyərlərin əksinə olaraq törədilmiş əməllər cinayi davranış və ya cinayət hadisələri sayılır, belə əməlləri törədənlər isə cinayətkar adlanırlar.

Dissertasiyanın I fəslinin **«Sosial-psixoloji nəzəriyyələrdə yeniyetmə cinayətkarlığının təhlili»** adlanan üçüncü yarımfəsildə bir sıra nəzəriyyələr təhlil olunmuş onlara müstəqil münasibət bildirilmişdir. Qeyd olunur ki, bəzi fərdlər üçün qəbul edilmiş sosial meyarlar əsasında mühitə uyğunlaşma vasitələri kifayət etmədikdə, bu fərdlər onlar üçün mühitə uyğunlaşma problemləri yaratmış mədəniyyət ünsürlərini qəbul etməyərək həyatı

onlar üçün asanlaşdırıcı referent qrupun dəyərlərinə üstünlük verirlər. Mənfi referent qrupun dəyərlərinin qəbul edilməsi hazırda cəmiyyətin ümumi strukturunda mövcud olan meyarların məcburi olaraq əvəzlənməsini özündə ehtiva edir. Fərd mövcud meyarların pozulmuş olduğu şəraitdə özü üçün ümumi meyarlar əldə etməklə problemi özü üçün aydınlaşdırır. Məsələn, müəllimlər məktəbliləri tərbiyə edərkən cəmiyyətin ümumi mədəni meyarlarını özləri üçün əsas tərbiyə vasitəsi kimi seçirlər. Burada qeyd olunur ki, aşağı təbəqəyə aid ailələrdən cəmiyyətə daxil olmuş məktəblilər nisbi olaraq bu meyarlarla uyğunlaşa bilmir və orta standartlar əsasında digər sosial qrupdan olan məktəblilərlə rəqabət apara bilmirlər. Onların öz uyğunlaşma problemlərinin həlli üçün seçdikləri yollardan biri məktəblilərin iştirakı ilə baş verən cinayət hadisələridir.

Bu yarımfəsildə eyni zamanda Millerin “aşağı təbəqə mədəniyyəti”, Klovard və Ohlinin “ayrılma imkanları” Dor Kim və Mertenin “anormalıq” və Saterlendin “diferensial assosiasiya”, Valter B.Reqls tərəfindən irəli sürülən “məhdudlaşdırma” nəzəriyyələri təhlil olunmuşdur.

Dissertasiyanın «**Yeniyyətlərin “mənlik” və “agressiv”liyinin təzahür formaları**» adlanan II fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın II fəslinin “**Yeniyyətlərin özünüdərk və cinayət davranışı**” adlanan birinci yarımfəsildə qeyd olunur ki, özünüdərk məsələsi uşaqların və yeniyyətlərin şəxsiyyətinin inkişafı üçün ən əsas amillərdən biridir. İradə və güclü məniyə sahib olma, qətiyyət və təşəbbüs irəli sürmək bacarığı, yaradıcılıq və yenilik, psixoloji sağlamlıq–bunlar hamısı özünüdərk etmənin səviyyəsi və özünü dəyərləndirmə ilə birbaşa əlaqədardır.

Bu yarımfəsildə qeyd olunur ki, özünüdərk və mənlik şüuru müxtəlif əlamətlərə malikdir. Mənlik şüuru fərdin özü haqqında təsəvvürlərinin məcmusundan ibarətdir. Lakin mənlik şüuru elə dəyərlərdən təşkil olunub ki, fərd daxili özünüdüşünmə qabiliyyətinə malik olmaqla yanaşı, özünə-məxsus fikirləri, xüsusiyyətləri də burada öz əksini tapır.

Qeyd olunur ki, kiçik məktəblidən fərqli olaraq yeniyyətdə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə maraq yarandıqda, özünüqiyətləndirmə tələbatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmə meyli əmələ gəlir. Nəticədə yeniyyətə özü üçün öz “Mən”ini bir növ kəşf edir. Mənlik şüurunun formalaşmağa başlaması və sonrakı inkişafı yeniyyətlərin bütün psixi həyatına, onun təlim fəaliyyətinin xarakterinə, ətrafdakılara münasibətinə öz təsirini göstərir. Qeyd edək ki, yeniyyətlərin mənlik şüurunun formalaşması onun öz davranışını, mənəvi keyfiyyətlərini, xarakter və qabiliyyətlərini dərk etməsi ilə başlayır. İlk dövrlərdə yeniyyətlərin mənlik

şüurunun əsasını başqa adamların onlar haqqında fikirləri təşkil edir. Yaş artdıqca yeniyetmə özünün şəxsiyyətini müstəqil təhlil etməyə və qiymətləndirməyə başlayır. Bu dövrdə yeniyetmələr öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamağa çalışmaqla refleksiya əsasında mənlilik şüurunu, «mən» obrazını, “real” və “ideal mən”in qarşılıqlı əlaqəsini formalaşdırır və inkişaf etdirirlər.

Dissertasiyanın II fəslinin **“Aqressivliyin formaları və onların yeniyetmələrdə təzahür xüsusiyyətləri”** adlanan ikinci yarım fəslində qeyd olunur ki, psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatlarda tez-tez “çətin uşaqlar” anlayışına rast gəlmək olur. Müəllim və tərbiyəçilər çox vaxt bəzi uşaqların xarakterlərinin “çətinliyindən” şikayətlənirlər və əksər hallarda “çətin” uşaqların sırasına sözə baxmayan, şıltaq, tərs, intizamsız, kobud, tənbəl, yalançı və s. uşaqları daxil edir və bunları asosial uşaqlar kimi səciyyələndirirlər.

Bu yarım fəsidə eyni zamanda qeyd olunur ki, psixoloji ədəbiyyatda adətən “çətin” uşaqlar aid olan əlamət və keyfiyyətlər ən çox yeniyetməlik yaş dövründə özünü göstərir. Bu dövr uşaqlarda “çətin” xarakterin formalaşmasına təkan verir. Psixoloji tədqiqatlar nəticəsində “çətin” yeniyetmələrin dörd qrupu müəyyənləşdirilmişdir:

- 1) Davranışında qüsurları olan emosional-iradi inkişaf sahəsində ləngimənin olması ilə şərtlənən yeniyetmə;
- 2) Pedaqoji cəhətdən tərbiyə obyektinə çevrilməyən və nəticədə əxlaqi təsəvvürlərə yiyələnməyən yeniyetmə;
- 3) Əlverişli olmayan inkişaf şəraiti və ya tərbiyəçinin düzgün iş apara bilməməsinin təsiri ilə “çətin” böyüyən yeniyetmə;
- 4) Uyğun gəlməyən münasibətlərlə şərtlənən və yaxud “xüsusi çətin tərbiyə olunan yeniyetmələr”.

Bir sıra tədqiqatçılar emosional inkişafda problemlərin olması ilə bağlı hələ kiçik məktəb yaşı dövründə “çətin” uşaqların meydana gəldiyini də qeyd edirlər. Bununla bağlı olaraq “çətin” uşaqları üç qrupa ayırırlar: təcavüzkar uşaqlar; yüksək emosionallığa malik olan uşaqlar; hədsiz dərəcədə utancaq, hər şeydən tez təsirlənən, kəsəyən, qorxaq, həyəcanlı uşaqlar.

Bu yarım fəsildə eyni zamanda qeyd olunur ki, aqressivlik başqasına qarşı yönəlmiş bir davranışdır və məzmun baxımından müxtəlif istiqamətlərdə öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın II fəslinin **“Frustrasiya və onun formaları”** adlanan üçüncü yarım fəslində qeyd olunur ki, frustrasiya vəziyyəti fərd istədiyi məqsədə çatma bilmədiyi zaman yaranır. Bunun səbəblərini isə özünəməxsus

maneələr, düzgün və ya münasib olmayan məqsədlərin qarşıya qoyulması təşkil edir. Mühəribə, zəlzələ, tufan, yanğın və s. kimi xarici maneələr, həmçinin, iqtisadi çətinliklər məqsədə çatmağa mane ola və uğursuzluğa gətirib çıxara bilər. Bu baxımdan uğursuzluğun mənbələri rolunda daxili amillər də çıxış edə bilər. Məsələn, işləri icra etməkdə qabiliyyətsizlik. Qeyd edək ki, məqsədlərə çatmadakı bacarıqsızlıq yeniyetmələrdə həqarət hissinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Bu yarımfəsildə eyni zamanda qeyd olunur ki, uğursuzluğa dözə bilməmək psixoloji pozuntulara, digər fərdlərlə münasibətlərdə problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bir sıra tədqiqatçılar uğursuzluğu aqressivliyin ilkin mərhələsi sayırlar. Uğursuzluğa dözümlü yüksək olan şəxs bu məsələ ilə bağlı daha az bacarığı olan şəxsə nisbətən daha aqressivdir (uğursuzluğa dözümlü daha az olan fərdlərin oxumaqda daha çox problemləri vardır). Həmçinin, uğursuzluğa dözümlü zəif olması cəmiyyətə zidd davranış və ya başqaları ilə kobud rəftara səbəb olur. Qəzəbli və qeyri-sabit psixikaya malik fərdlərin çoxu uğursuzluğa dözümdə zəiflik göstərir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, fərdlər psixoloji təzyiqlərlə əlaqədar həm bioloji, həm də psixoloji baxımdan fərqli xüsusiyyətlərə malikdirlər. Fərdin frustrasiya ilə üzləşməsi, çətinliyinə tabe olma, şəraitlə bağlı yaranmış uğursuzluğun dərk olunmuş nəticələri yeniyetməni cinayi davranışa təhrik edə bilər.

Dissertasiyanın «**Yeniyetmələrin cinayətkar davranışlarının qarşısının alınması yolları**» adlanan III fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın III fəslinin “**Yeniyetmələrin cinayətə məruz qalmasının qarşısının alınması yolları**” adlanan birinci yarımfəsildə tədqiqatın təşkili və yeniyetmələrin cinayi davranışının qarşısının alınması yollarından bəhs olunur. Burada qeyd olunur ki, yeniyetmələrin sosial həyatı, davranışları onun şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan məktəbdəki sosial fəaliyyət həm cəmiyyətin rəsmi gözləntiləri, qaydalarına uyğun ola bilər, həm də ondan sapmalara səbəb ola bilər. Təlim imkanlarının aşağı olması, məktəbdə çalışanların davranışlarındakı ədalətsizlik, təhsildəki müvəffəqiyyətsizlik, təkrarlanan və yorucu dərslər proqramları məktəb şagirdlərinin məktəbə bağlılığı və məktəblə əlaqədar öhdəliklərinin azalmasına səbəb olur və yeniyetmələrin cinayətkar davranışları üçün zəmin hazırlayır.

Faktlar göstərir ki, məktəbdə təlim və intizamın göstəriciləri ilə cinayi davranış arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Yeniyetmələrin yenidən cinayət törətməsinin qarşısını almaq üçün yeniyetmələrin cəzalandırılması kimi

profilaktik tədbir proqramlarının tətbiqinin davam etdirilməsi zəruridir.

Dissertasiyanın III fəslinin **“Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətlərinin xüsusiyyətləri”** adlanan ikinci yarım fəslində cinayət məsuliyyətinin meydana gəlməsi, reallaşdırılması və cinayət məsuliyyətinə son qoyulması cinayət hüquq münasibətləri çərçivəsində baş verdiyi qeyd olunur. Hüquq normaları ilə tənzim olunan spesifik ictimai münasibətlər ancaq cinayət əməlinin törədilməsilə əlaqədar yaranır. Hər bir hüquqi münasibət kimi cinayət hüququ da cinayət-hüquq normasının, subyektlərin, hüquq münasibətini törədən hüquqi faktın (cinayət sayılan əməlin törədilməsini), habelə hüquq münasibəti, subyektlərin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin olmasını nəzərdə tutur.

Cinayət məsuliyyəti - cinayətin törədilməsi ilə yaranan cinayət-hüquq münasibətinin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, onun bir elementini təşkil edir. Burada göstərilir ki, cinayətin subyektinə ola bilməyən şəxslər tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli əməl, eləcə də zəruri müdafiə və cinayətkarın yaxalanması ilə bağlı yol verilən hərəkətlər cinayət-hüquq münasibətləri yaratmır.

Dissertasiyanın III fəslinin **“Tehran koloniyası təmsalında aparılmış sosioloji sorğular və onların ümumiləşdirilmiş nəticələri”** adlanan üçüncü yarım fəslində aparılmış sorğular təhlil olunur. Tədqiqatda Likret miqyasına əsasən 5 seçim imkanını özündə ehtiva edən 20 sualdan istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı tədqiqat işində AGQ - aqressivlik sorğu vərəqəsi və Kuper Smitin “Özünəhörmət” testindən də istifadə olunmuşdur.

Adi və cinayətkar qruplarda özünə, qanuna, polisə, uğursuzluğa münasibətin və aqressivliyin səviyyələrinin göstəriciləri

Cədvəl 3.1

Qrup Miqyas	Özünüdərk etmə	Aqressivlik	Polisə münasibət	Qanuna münasibət	Uğursuzluğa münasibət
M Cinayətkar n=30 SD	25/033	49/2	62/77	65/5	41/83
	5/9	13/5	12/8	11/6	43/3
M ADi	39/7	22/8	83/4	84/4	33/4

n=30 SD	3/58	8/7	4/69	4/9	28/4
M Cinayətkar n=30 SD	28/17	48/2	65/9	66/2	60/3
	7	15/25	16/22	66/2	60/3
M ADi n=30 SD	39/5	26/98	81/7	85/7	62/6
	3/7	11/7	7/94	7/9	44/9

Cədvəl 3.1-ə əsasən demək olar ki, adi qrupdakı qızların ən yüksək özünüdərkətmə göstəricisi ($sd=3/58$ və $mean=39/66$) bərabərdir. Cinayətkar qrupdakı qızların ən aşağı özünüdərkətmə göstəricisi isə ($sd=5/9$ və $mean=25/03$) bərabərdir. Cinayətkar qrupdakı qızların ən yüksək aqressivlik göstəricisi ($sd=13/54$ və $mean=49/2$) bərabərdir. Adi qrupdakı qızların ən aşağı aqressivlik göstəricisi ($sd=8/7$ və $mean=22/83$) bərabərdir.

Adi qrupdakı qızların ən yüksək polisə münasibət göstəricisi ($sd=4/69$ və $mean=83/37$) bərabərdir. Cinayətkar qrupdakı qızların polisə ən aşağı münasibət göstəricisi ($sd=12/84$ və $mean=62/77$) bərabərdir. Belə bir qənaətdə gəlmək olar ki, cinayətkar qrupdakı qızlar digər qrupdakı qızlara nisbətən polisə daha mənfi münasibət bəsləyir.

Adi qrupdakı oğlanların qanuna münasibətinin ən yüksək göstəricisi ($sd=7/58$ və $mean=85/66$) bərabərdir. Bu o deməkdir ki, adi qrupdakı oğlanların qanuna münasibəti digər qruplara nisbətən daha yüksək və müsbətdir. Cinayətkar qrupdakı qızların qanuna münasibətinin ən aşağı göstəricisi ($sd=11/56$ və $mean=65/5$) bərabərdir. Adi qrupdakı oğlanların ən aşağı uğursuzluğa dözümlü göstəricisi ($sd=51/42$ və $mean=62/63$) bərabərdir. Adi qızlara aid ən aşağı uğursuzluğa dözümlü göstəricisi ($sd=28/43$ və $mean=33/4$) bərabərdir. Beləliklə, adi qızlar digər qruplarla müqayisədə daha aşağı uğursuzluğa dözümlü göstəricisinə malikdirlər. Tədqiqatın fərziyələrinə uyğun olaraq iki qrup arasındakı fərqi araşdırmaq məqsədilə iki müstəqil qrupun t statistik sınaq üsulundan istifadə edilmişdir.

Adi və cinayətkar qrupda özünüdərkəmənin göstəriciləri (t sınağı)

Cədvəl 3.2

Göstəricilər / Dəyişkən	Qrup	Say	Ortalama	Standartdan yayınma	Ortaq standart xəta
Özünüdərkətmə	cinayətkar qrup	130	27/45	6/879	0/603
	adi qrup	130	39/59	3/680	0/323

Cədvəl 3.2.-dən aydın olur ki, adi və cinayətkar qrupun özünüdərkətmə səviyyələri bir-birindən fərqlənir. Adi qrupun özünüdərkətməsi cinayətkar qrupa nisbətən yüksəkdir. Tədqiqatda ilk olaraq variasiyaların homogen üsullarını araşdırmaq üçün Levens sınağı icra edildi və variasiyaların bərabərliyini göstərdi. Sonra isə tədqiqatda t sınağından istifadə olundu.

Adi və cinayətkar qrupda özünüdərkətmənin müqayisəsi (t sınağı)

Cədvəl 3.3

Göstəricilər / Dəyişkən	Levens sınağı		T	Sərbəstlik dərəcəsi	Anlamli səviyyə	Ədədi orta arasında fərq
	F	sig				
Özünüdərkətmə	54/19	0/00	-17/75	258	0/00	-12/146

Tədqiqat zamanı əldə olunmuş nəticələr $\text{Alpha} < 0/01$, t nəzərə alınmaqla hesablanmışdır ($t = -17/75$ və $df = 258$), iki qrupun fərqi başa düşüləndir. Tədqiqat zamanı aydın oldu ki, cinayətkar qrupun özünüdərkətinin səviyyəsi adi qrupdan aşağıdır.

İki qrupun polisə münasibətinin variyasiyasının qiymətlər cəminin göstəriciləri

Cədvəl 3.4

Göstəricilər / Dəyişkən	Qrup	Say	Ədədi orta	Standartdan yayınma	Standart xəta
Polisə münasibət	cinayətkar	130	65/22	15/5	1/36
	adi	130	82/05	7/34	0/64

Cədvəl 3.4-ün təhlili göstərir ki, iki qrupdakı polisə münasibət balları

fərqlidir. Polisə münasibət ballarının orta qiyməti adi qrupda cinayətkar qrupa nisbətən çoxdur. Başqa sözlə desək, cinayətkar qrupla müqayisədə adi qrupdakı fərdlərin polisə münasibəti daha müsbətdir.

Qeyd edək ki, tədqiqat zamanı öncə homogen variasiya üsulları üçün LEVENS sınağı tətbiq edildi və alınmış nəticələr variasiyaların bərabərliyini göstərdi. Sonra t sınağı həyata keçirildi. Bu sınağın nəticələri Cədvəl 3.5-də verilmişdir.

Adi və cinayətkar qrupun ədədi orta qiymətinin müqayisəsi üçün t sınağının göstəriciləri

Cədvəl 3.5

Göstəricilər Dəyişkən	Levens sınağı		T	Azadlıq dərəcəsi	Anlamlı səviyyə	Ədədi orta arasında fərq
	F	sig				
Polisə münasibət	46/41	0/00	-11/19	258	0/00	-16/84

Əldə edilmiş nəticələr $\text{Alpha} < 0/01$ t nəzərə alınmaqla hesablanmışdır ($t = -11/86$, $df = 258$). Polisə münasibətin göstəriciləri adi qrupda cinayətkar qrupa nisbətən daha çoxdur. Başqa sözlə desək, cinayətkar qrupa nisbətədə adi qrupdakı fərdlərin polisə münasibəti daha müsbət xarakterə malikdir.

Qruplarda özünüdərkətmənin səviyyələrinin göstəriciləri

Cədvəl 3.6

Qrup 1 Qrup 2		Orta qiymətlər fərqi (1-2)	Standartdan kənara çıxma xətası	Anlamlı
Cinayətkar oğlan	Cinayətkar qız	3/14	1/14	0/057
	Adi oğlan	-11/34	0/77	0/00
	Adi qız	-11/68	1/14	0/00
Cinayətkar qız	Cinayətkar oğlan	-3/14	1/14	0/057
	Adi oğlan	-14/48	1/14	0/00
	Adi qız	-14/83	1/41	0/00
Adi oğlan	Cinayətkar oğlan	11/34	0/77	0/00
	Cinayətkar qız	14/48	1/14	0/00
	Adi qız	-0/36	1/14	0/99
Adi qız	Cinayətkar oğlan	11/7	1/14	0/00
	Cinayətkar qız	14/83	1/41	0/00

	Adi oğlan	0/36	1/14	0/99
--	-----------	------	------	------

Qeyd: $p < 0/01$

Cədvəl 3.6-nın təhlili göstərir ki, cinayətkar qrupun özünüdərkətmə səviyyəsinin orta qiyməti ilə adi qrupun özünüdərkətmə səviyyəsinin orta qiyməti arasında (qız-oğlan) mənalı fərq vardır. Adi qızların özünüdərkətmə səviyyələri yuxarıdır. (mean=39/666) Bu, o deməkdir ki, adi qızlar daha yüksək özünüdərkətməyə malikdirlər. Cinayətkar oğlanlarla adi oğlanların özünüdərkətmə səviyyələri arasında mənalı fərq yoxdur.

Tədqiqat zamanı logistik regressiya təhlili aparıldı. Burada cinayətkarlıq amili asılı bir dəyişkən, özünüdərkətmə, aqressivlik, polisə münasibət, qanuna münasibət, uğursuzluğa dözümlü sayı, uğursuzluğa dözümlü zamanı öncədən nəzərdə tutulmuş dəyişənlər olaraq seçildi. 260 nəfər bu təhlildə iştirak etdi. Burada tam model (full model) mənalı olaraq əsas idi. $Ph = 2=225/48$, $df=6$, $p < 0/01$, modeli cinayətkarlıqda 0.58%-dən 0.77 %-ə qədər variasiyaları göstərir. Cinayətkar olmayan (adi) qrup üçün nəzərdə tutulanlar 0.90 % doğru idi. Korrelyasiya əməslı göstərir ki, özünüdərkətmənin səviyyəsinin yüksəlməsi cinayətkar olma şansının azalmasına, 1.28 amili ilə qanuna münasibətin yüksəlməsi cinayətkar olmaq şansının 1.15 amili ilə azalmasına gətirib çıxarır. Yəni özünüdərkətmənin yüksəlməsi cinayətkarlıq ehtimalını 1.28 % azaldır. Qanuna münasibətin müsbət istiqamətdə yüksəlməsi ilə cinayətkarlıq ehtimalı 1.15 % azalır.

Aparığımız tədqiqat aşağıdakı **nəticəyə** gəlməyə imkan verir.

- Aparığımız araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, İranda 14 milyon şagirdən hər il 12 min cinayətkar yeniyetmə islah müəssisələrinə göndərilirlər. Onların törətdikləri cinayət əməlləri içərisində oğurluq, narkotik maddələrdən istifadə etmə və satışı, insanlar əleyhinə cinayətlər və s. üstünlük təşkil edir.

- Tədqiqat zamanı aydın oldu ki, yeniyetmələri cinayət törətməyə vadar edən amillər müxtəlifdir. Bu amillərdən ailə, məktəb, eyniyaşlı qruplar, kütləvi informasiya vasitələri və s.göstərmək olar.

- Müəyyən edildi ki, ailə üzvlərinin bir-birinə olan mənfi münasibəti, ailədə nəzarətin olmaması, kobudluq və digər amillər yeniyetmələrin cinayət törətməsinə gətirib çıxarır.

- Tədqiqat zamanı aydın oldu ki, cəmiyyət fərddə cinayətkarlıq və cinayətə qarşı təzyiq və təhriklər yaradır.

- Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, cinayətkar yeniyetmələrin yenidən-tərbiyə olunmasında İƏM-in rolu böyükdür. Bu baxımdan İƏM

müəssisəində çalışanların psixoloji biliyinin artırılması ilə yanaşı, həmin müəssisələrdə yeniyetmələrin islahı və yenidən tərbiyəsi üçün müsbət psixoloji şərait yaradılmalıdır.

- Müəyyən edildi ki, adi qrupla müqayisədə cinayətkar qrupun üzvləri olan yeniyetmələrin şəxsiyyətində özünüdərkətmənin səviyyəsi aşağı, aqressivlik və uğursuzluğa münasibət qeyri-adekvatdır.

- Yeniyetmələri cinayi davranışa təhrik edən amillər vaxtında müəyyən edilib aradan qaldırılmazsa, cinayətin törədilməsi situasiyaları artır və cəmiyyət üçün faydalı olmayan tendensiyaaların çoxalmasına zəmin yaranar.

Dissertasiyanın müddəaları **müəllifin** aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Oğurluğa təhrik edən ümumi psixoloji amillərin təhlili / Müasir cəmiyyətin aktual problemləri. Gənc tədqiqatçıların I beynəlxalq simpoziumu. Bakı : 2007, s. 214-218

2. Qızların evdən qaçmasına təsir göstərən amillərin aşkara çıxarılması və araşdırılması // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Naxçıvan, 2010, №2, s. 253-256

3. Tehran islah müəssisəsindəki yeniyetmələrin cinayətkar və adi qrupda uğursuzluğa qatlanma araşdırması // Journal of Qafqaz University, Bakı, 2011, №31, səh.130-135

4. Yeniyetmələrin cinayətkar və adi qrupda aqressivliyin psixoloji xüsusiyyətləri // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Naxçıvan, 2011, s.30-37

5. Cinayətkar yeniyetmələrin polisə münasibətləri // AMEA-nın Elmi əsərləri, Bakı, 2011, №1, s.219-224

6. Социально-психологический анализ преступности подростков, находящихся в Тегеранской воспитательной колонии // Вектор науки , Тольятти, 2011, №2(5), с.26-27

7. İran qanunvericiliyi, islam müəssisələrində yeniyetmələrin problemləri haqqında // Dirçəliş XXI əsr, Bakı,2011,153-154, s.352-368

8. The survey of relationship between self-esteem and attitude toward law in juvenile delinquents and normal group // Journal of Legal Views, Tehran, 2011, Vol.16, No.54, p. 11-32

9. Семейная психопатология в Тегеранском центре психокоррекции и перевоспитания // Вектор науки, Тольятти, 2012, №1(8), с.31-34

10. Familial psychopathology of Tehran correction and education cen-

Насруллах Ансаринежад Абдуллах оглу

**Анализ преступности несовершеннолетних в исправительно-
трудовом учреждении с точки зрения социальной психологии**

РЕЗЮМЕ

Современные подростки живут в эпоху стремительно меняющихся культурных ценностей, хаоса и нестабильности. Существование многочисленных общественных, экономических и политических проблем порождает у несовершеннолетних чувство беспокойства и тревоги, побуждает их к совершению различных преступных действий. С этой точки зрения тема исследования является крайне актуальной. Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Во введении обосновывается актуальность темы, указываются цели и задачи, объект, предмет, методологические основы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования, определяются основные положения, выдвигаемые на защиту.

Первая глава диссертации под названием «Теоретико-методологические основы темы и определение феномена «преступность»» состоит из четырех параграфов. В этой главе анализируются биологические теории, связанные с отклонениями от норм поведения, систематизируются исследования, посвященные данной проблеме. Здесь также приводится определение преступности и некоторые теории, комментирующие преступление, дается общая характеристика подросткового периода, анализируются исследования, проведенные в социологическом, биологическом, психологическом, юридическом направлении. Отмечается, что действия, направленные против существующих норм поведения, правил, законов, культурных ценностей, считаются преступностью или преступлением, а лицо, совершившее подобные действия, называется преступником.

Вторая глава диссертации «Формы проявления собственного «Я» и «агрессивности» у несовершеннолетних» состоит из трех параграфов.

Здесь преступные действия анализируются с точки зрения сущности самолюбия, подчеркивается, что вопрос о собственном «Я» и самооценке является одним из важнейших факторов в личностном развитии детей и подростков. Наряду с этим, в данной главе исследуются формы агрессивности и их проявление у несовершеннолетних, дается понятие о фрустрации и формах ее проявления, подчеркивается влияние мнения родителей, учителей и сверстников на неудачу детей.

В третьей главе диссертации – «Социологические опросы, проведенные в колониях Тегерана, и их обобщенные результаты» – анализируются результаты социологических опросов. В ходе исследования выяснилось, что существуют различные факторы, подталкивающие несовершеннолетних на совершение преступления. Среди таких факторов можно назвать семью, школу, группы сверстников, средства массовой информации и т.д. Вместе с тем удалось определить, что негативное отношение друг к другу членов семьи, отсутствие контроля в семье, грубость и другие факторы, в конечном счете, подводят несовершеннолетних к совершению преступления.

В заключительной части диссертации обобщаются основные результаты исследования, указывается практическая значимость анализа.

**The juveniles criminality analysis in correctional labor
facility from the social psychology**

SUMMARY

Modern teenagers live during an epoch of promptly varying cultural values, chaos and instability. Existence of numerous public, economic and political problems generates feeling of anxiety and alarm at teenagers, induces them to fulfillment of various criminal acts. From this point of view the research theme is the extremely actual. Dissertational work consists of the introduction, three heads, the conclusion and the list of the used literature. In introduction the theme urgency is proved, the purposes and problems are specified, the object, a subject, methodological bases, scientific novelty, the theoretical and practical importance of research, are defined the substantive provisions which are put forward on protection.

The first chapter of dissertation under the name “Theoretic-methodological bases of a theme and phenomenon definition “criminality”” consists of four paragraphs. In this chapter the biological theories connected with deviations from norms of behavior are analyzed, the researches devoted to the given problem are systematized. Definition of criminality and some theories which are making comments on a crime is here too resulted, the general characteristic of the teenage period is given, and the researches spent in a sociological, biological, psychological, legal direction are analyzed. It is noticed, that the actions directed against existing norms of behavior, rules, laws, cultural values, are considered as criminality or a crime, and the person who has made similar actions, is called as the criminal.

The second chapter of the dissertation “Forms of display own “I” and “aggressions” at juveniles” consists of three paragraphs. Here criminal acts are analyzed from the point of view of essence of vanity, is underlined, that the question about own “I” and a self-estimation is one of the major factors in personal development of children and teenagers. Along with it, in the given chapter are investigated some forms of aggression and their display at

juveniles, is given the concept about frustration and forms of its display, and underlined such influences on failure of children as parents', teachers' and contemporaries' opinions.

In the third chapter of the dissertation – “The sociological interrogations spent in colonies of Teheran and their generalized results” – are analyzed results of sociological interrogations. During research it was found out, that there are the various factors pushing juveniles on fulfillment of a crime. Among such factors it is possible to name a family, school, groups of contemporaries, mass media etc. At the same time the uncooperative altitude to each other was possible to define, that members of a family, absence of the control in a family, roughness and other factors, finally, bring juveniles to crime fulfillment.

In a conclusion part of the dissertation are generalized the basic results of research, and is underlined the practical importance of the analysis.

ap olunmuřdur